

K. Valentirova, Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

EDGED WEAPONS IN THE RESEARCHES OF THE CENTER OF UNDERWATER ARCHEOLOGY

The Center of underwater archeology of the Taras Shevchenko National University of Kyiv has been excavated the medieval Italian ship in the Sudak bay from 1999. A cultural layer is presented by different finds. The specific group is weapons. This group is not numerous, but it is very interesting for investigation.

Keywords: knives, research, underwater archeology, Sudak Bay.

УДК 94:378.4 (477-25) "1833" М.Ф. Берлинський

О. Гончаров, канд. іст. наук, доц.,
А. Петровський, студент магістратури,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

М.Ф. БЕРЛИНСЬКИЙ І КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

У статті з'ясовується роль відомого педагога та дослідника історії міста Києва М.Ф. Берлинського в організації роботи першопочаткового правління Імператорського університету Св. Володимира. Значна увага приділяється заходам, які здійснювало правління на чолі з Максимом Берлинським в підготовці університету до його урочистого відкриття.

Ключові слова: М.Ф. Берлинський, Імператорський університет Св. Володимира, університетське правління.

Цього року Київський національний університет імені Тараса Шевченка відзначає свій 180-річний ювілей. За час існування університету його історії присвячена значна кількість праць, в яких висвітлена діяльність структурних підрозділів та професорсько-викладацького складу. Проте в ювілейні роки ми вкотре з особливим інтересом звертаємось до початкового етапу існування університету, намагаємось дослідити діяльність осіб, які стояли біля його першовитоків.

На сьогоднішній день досить повно досліджена науково-організаторська праця першого ректора університету Михайла Максимовича [16, с. 25-59]. Разом з тим, важливу роль на етапі заснування університету відіграв Максим Федорович Берлинський, 250 років від дня народження якого ми відзначаємо цього року.

Науково-педагогічній діяльності М.Ф. Берлинського присвячена низка публікацій. Проте, на наш погляд, його організаторський внесок на етапі заснування університету належним чином не висвітлений, а отже й не поцінований. У працях з історії університету знаходимо про Берлинського лише фрагментарні свідчення [8, с. 45]. В останній ґрунтовній монографії, підготовленій колективом авторів і виданій до ювілею університету, проаналізовані заходи, які здійснювалися для облаштування університету, описується університетське правління, однак відсутня згадка про його першого голову – Максима Берлинського [11, с. 41-43]. Не містить окремої статті про нього й електронна "Енциклопедія Київського національного університету імені Тараса Шевченка" [7].

Враховуючи вищезазначене, спробуємо на основі наявної літератури та джерел більш детально розглянути діяльність М.Ф. Берлинського на початковому етапі існування Київського університету, зокрема його роль в організації роботи першопочаткового університетського правління.

Заснування в Києві Університету Св. Володимира стало знаменною подією, яка визначила формування нового освітнього центру, забезпечила становлення тут наукових практик на якісно новому рівні. Передумовою для цього стали події, що мали місце на початку 30-х рр. XIX ст. Після поразки польського повстання 1830-1831 рр. та закриття Віленського університету, який виявив себе потужним осередком в поширенні польської національної ідеї, було ліквідовано Віленський учбовий округ. Натомість указом міністра освіти в грудні 1832 р. утворювався Київський учбовий округ, до складу якого увійшли південно-західні Київська, Волин-

ська та Подільська губернії, а також сусідня з Київською Чернігівська губернія [17, стп. 533-536].

Центром нового учбового округу відтепер мав стати Київський ліцей, який виник на базі переведеного з Кременця влітку 1833 р. Волинського ліцею [21], однак згодом було прийнято рішення про створення в Києві Університету Св. Володимира [22]. Відповідний указ імператора Миколи I був підписаний 8 листопада 1833 р. [17, стп. 647-657].

Одразу ж після цього постав цілий ряд питань, пов'язаних з підготовкою до відкриття університету, яке мало стати важливою подією не лише для міста Києва, а й для трьох південно-західних губерній (Київської, Волинської та Подільської). Функції з пошуку та облаштування університетських приміщень, підготовки університету до відкриття були покладені на першопочаткове університетське правління, сформоване відповідно до статуту університету, яке розпочало свою роботу в березні 1834 р. [2]. Очолити правління попечитель Київського учбового округу Є. фон Брадке доручив відомому педагогу, інспектору гімназії 69-літньому М. Ф. Берлинському [1, с. 93].

Берлинський був одним із найавторитетніших київських педагогів 20 – 30-х рр. XIX ст. До призначення на посаду голови університетського правління працював інспектором Першої Київської гімназії. У 1833 р. впродовж кількох місяців тимчасово виконував обов'язки начальника Дирекції училищ Київської губернії [19, арк. 1-5]. З огляду на значний авторитет та професійну сумлінність Берлинського йому було доручено очолити Тимчасову комісію з перевезення майна Волинського ліцею із Кременця до Києва, яка діяла з середини червня до кінця липня 1833 р. і припинила існування у зв'язку з приїздом до Києва директора ліцею І. Бокщаніна, котрий перейняв на себе функції управління ліцеєм [23, арк. 43].

Після виходу імператорського указу про заснування в Києві Університету Св. Володимира було створено Тимчасовий комітет у справах Волинського Ліцею, який мав вирішити питання остаточного перевезення майна Кременецького ліцею для використання його на потреби Університету Св. Володимира. Цього разу попечитель знову доручив досвідченому та сумлінному у виконанні службових обов'язків інспектору Київської гімназії Максиму Берлинському очолити цей важливий орган. Про головування в комітеті попечитель повідомив М. Берлинського наприкінці грудня. У щоденнику Берлинського знаходимо відповідний запис, датований 19 грудня 1833 р.: "до Брадке в 6 ч. о президентствє мнє

там" [14, с. 246]. Наступного дня Берлінський запише: "Я у Брадке в 12 часов спрос за вчерашнее" [14, с. 246] (вочевидь, він намагався з'ясувати суть тих завдань, які попечитель ставив перед комітетом та його головою).

До виконання своїх обов'язків у комітеті М. Берлінський приступив на початку січня 1834 р. Комітет вирішував важливі господарські питання, до яких в першу чергу належало перевезення решти майна ліквідованого ліцею з Кременця до Києва [22].

З початку березня 1834 р. Максим Федорович розпочав головування на засіданнях університетського правління, яке перейняло на себе функції ліквідованого комітету і розгорнуло широку роботу з підготовки Університету до відкриття.

Перше засідання університетського правління відбулось 8 березня 1834 р. У протоколі цього засідання зазначалося: "1834 года марта 8 дня в заседании Временного комитета, управляющего делами Волынского лицея, в коем присутствовали: Председательствующий Комитета Статский Советник Максим Берлинский и член Комитета Петров, попечитель Киевского учебного округа, прибыв в присутствие комитета прочтен им всем на заседании предписанием своим на имя Правления Императорского Университета Св. Владимира, данным от 7-го марта сего года за № 365 предложил Временному комитету, управляющему делами Волынского лицея с сего дня прекратить свои действия, ибо все дела в оном производившиеся должны уже поступить в правление Университета Св. Владимира, которое обязывается действовать на правилах Устава 1833 года декабря 25 дня, предписанных для Правления Университета. Присутствовать в заседаниях имеют: в качестве председательствующего до назначения Ректора и прибытия в Киев Декана Выжевского по прежнему Статский советник Берлинский, Синдиком Петрову, вступив на исполнение возложенных на него обязанностей, Канцелярию Правления поручается образовать ему же Синдику Петрову, который для выиграния времени об избранных им чиновниках обязан войти непосредственно с представлением к Попечителю Киевского учебного округа" [4, арк. 1].

Відповідно до п. 82 розділу XI Статуту Імператорського Університету Св. Володимира, затвердженого 25 грудня 1833 р., функції правління були визначені таким чином: "Все хозяйственные дела по Университету и по Округу поступают в Правление. Правление, заведывая оными, распоряжается согласно со штатами, делает договоры, подряды и выдачи, наблюдая порядок, общими законами предписываемый, и рассматривает все отчеты по части хозяйственной" [8, с. 73].

У згаданому розпорядженні попечителя від 7 березня 1834 р. Є. фон-Брадке поставив перед новоутвореним правлінням низку початкових завдань:

"Образованному на сем основании Правлению поручаю:

1. Вступить во все права и обязанности уставом университета Св. Владимира на правление возложенные. Дирекция училищ вместе с сим предписывается по всем делам по хозяйственной части относится в оное правление.

2. Озаботится отисканием и наймом домов под университет на Печерске или Крещатике, в коих должно считаться до 6-ти зал под аудитории, быть удобному помещению для 20 воспитанников, помещению для ректора и других чиновников, имеющих право на жительство в казенном доме и помещению для Совета Правления Университета.

3. Представит мне предложение о мебели, в коих для первоначального устройства университета

предвидится надобность, а равно и о числе необходимых служителей.

4. Составит инструкцию Директорам училищ о времени и форме срочных сведений, кои они по части хозяйственной должны будут впредь представлять оному правлению и представит ко мне на рассмотрение.

5. Принять в архив дела Волынского лицея по хозяйственной части.

6. Привести в точное исполнение данные мною Временному комитету при его учреждении поручения. Попечитель фон-Брадке" [4, арк. 1-1 зв.].

Упродовж весни-літа 1834 р. члени правління на чолі з Максимом Берлінським активно працювали над поставленими завданнями. Зокрема, особливо копітким питанням виявився пошук приміщень для університету. Цим було доручено займатись синдиком О. Петрову [4, арк. 5]. Наприкінці березня 1834 р. університетське правління уклало контракт про оренду для потреб нового навчального закладу будинків відставного артилерійського капітана Корта, які розташовувалися на Печерську (сучасна вул. Круглоуніверситетська) [4, арк. 542 зв.]. В орендованих приміщеннях університет перебував до відкриття Червоного корпусу у 1842 р.

У квітні 1834 р. було затверджено план заходів з підготовки до урочистого відкриття Київського університету, яке мало відбутись 15(28) липня 1834 року [3].

Загалом, зважаючи на переважно господарські функції правління, саме йому випала нелегка роль у пошуку та приведенні до необхідного вигляду приміщень, підготовці університету до урочистого відкриття та навчального процесу, в тому числі вирішенні питань підбору кадрів, більшу частину яких на перших порах складали викладачі колишнього Кременецького ліцею. Правління забезпечувало їм переїзд до Києва, подавало попечителю клопотання щодо призначення викладачам зарплатні [21, арк. 181-181 зв.].

Дослідник історії Університету Св. Володимира В. Шульгін, характеризуючи початковий період існування закладу, відзначав: "С 16 января по 15 июля 1834 года, ... ровно в течении полугодя, местное учебное и гражданское начальство предпринимало меры к приведению в действие высочайших предначертаний касательно образования университета. Меры эти не представляли блестящих результатов, быть может вследствие поспешности они соединены были с некоторыми ошибками, которые оказались впоследствии и имели невыгодное влияние на первоначальную судьбу университета. Тем не менее, они важны, как первые основания важны для капитального здания, трудны, как труден первый шаг в каждом предприятии, особенно если принять во внимание местные обстоятельства края, еще недавно взволнованного смутными событиями 1830 и 1831 годов" [24, с. 50].

У наведеному коментарі вченого міститься досить виважена оцінка діяльності першопочаткових органів університетської адміністрації, зокрема правління, яке в цілому впоралось з покладеними на нього завданнями, однак зіткнулося з численними труднощами, які складно було вирішити через тогочасні обставини.

М. Семейкін, який досліджував життя та діяльність Берлінського на початку ХХ століття, віддавав належне зусиллям, які визнаний педагог М.Ф. Берлінський доклав для виконання поставлених попечителем Є. фон-Брадке завдань, відзначаючи їх складність та значення для подальшого функціонування університету: "Первоначально комитет (Тимчасовий комітет з питань Волынского лицея – авт.) занимался разбором архива, т.е. тех бумаг, которые поступили в Киев из Харьковского университета, а затем приступил к подискиванию необ-

ходимых для университета помещений. Вторая задача была необыкновенно трудной, так как свободными домами Киев тогда не был богат, нужно было их искать в самых разных частях города и найдя, путем долгих торгов устанавливать цену, производить ремонт, и т.д. Далее в руки М.Ф. (Максима Федоровича – авт.) сразу передано было крайне сложное хозяйство университета, собственные материальные средства университета в значительной части добывались из недвижимых университетских имений, частью же состояли из ежегодных взносов жертвователей, причем до окончательного своего устройства Киевский университет вел расходы частью в Киеве, а частью еще в Кременце" [10, арк. 61].

М. Семейкин також зазначив, що "учреждение университета, для жизни которого М.Ф. трудился в последние дни своей службы, как бы говорило за то, что полувекковая работа его и других ему подобных не пропала даром, что это они подготовили молодое поколение для высшей науки, они вывели киевское общество из того времени и состояния, когда здесь не было ни одного общественного светского училища". А урочистим актом відкриття університету (15 липня 1834 р.), "...как бы подтверждалось, что необходимая подготовительная работа для жизни университета сделана, что правление выполнило свою первоначальную важную задачу, но М.Ф. продолжал еще работать в университете до конца июля" [10, арк. 61-62].

Протоколи засідань з підписом Берлінського засвідчують те, що після приїзду Максимовича та урочистого відкриття університету він продовжував виконувати свої обов'язки в правлінні і головував на його засіданнях до кінця липня 1834 р. [4, арк. 659-666 зв.]. У щоденнику Максима Берлінського зустрічаємо короткий запис, датований 31 липня 1834 р. "в правлении конец", який є підтвердженням того, що саме в цей момент Максим Федорович припинив свою роботу в Університеті Св. Володимира [14, с. 248].

На засіданні правління під головуванням І. Козачинського, яке відбулось 1 серпня 1834 р., розглядалося подання університетської ради, в якому йшлося про необхідність відповідно до розпорядження попечителя Київського учбового округу № 1605 від 13 липня 1834 р. замінити Берлінського на посаді голови правління М. Максимовичем, а також ввести до складу правління декана В. Вижевського, що й було прийнято до виконання [4, арк. 664-664 зв.]. Берлінський же, відповідно до рішення попечителя округу, мав залишатися на посаді інспектора Першої Київської гімназії, як зазначалося, – "до особого распоряжения" [4, арк. 664]. Це, з огляду на його поважний вік та реформаторські прагнення Є. фон-Брадке, означало, що незабаром вченому доведеться залишити службу та відправитися на заслужений відпочинок.

Значний інтерес становлять взаємини М. Берлінського і попечителя Київського учбового округу Є. фон-Брадке. Зазначимо, що склалися вони непросто, як це ілюструють записи у щоденнику Максима Берлінського [14] та автобіографічні спогади Єгора фон-Брадке [18]. Значною мірою протиріччя зумовлювалися різницею у віці, професійними підходами, поглядами на існуючі в той час проблеми.

Для досить молодого попечителя учбового округу (на момент приїзду до Києва фон-Брадке було 37 років – авт.), до того ж з військовим минулим, літній інспектор Київської гімназії був уособленням застою в системі гімназійної освіти Києва, тому фон-Брадке домігся поступового відходу Берлінського від справ, про що писав у своїх "Автобиографических записках": "Между тем я искал людей, делал некоторые предварительные

распоряжения, чтобы при благоприятнейшей обстановке привлечь более годных людей и продолжал посещать гимназию. Заступая место директора и инспектора, прилежно наблюдая за преподаванием и руководя им. Старого директора я попросил отдохнуть и, чтобы не огорчать его, поручил его сыну, бывшему учителем, исполнять мои приказания по гимназии. Инспектора назначил я в председатели одной комиссии (Тимчасова комісія у справах Волинського ліцею – авт.), и таким образом мне по крайней мере никто не мешал вести дело в ином направлении" [18, с. 275].

Водночас доручення саме Берлінському головувати спочатку в Тимчасовій комісії, потім у Тимчасовому комітеті, що створювалися для вирішення питань, пов'язаних з Волинським ліцеєм, і, нарешті, головування в правлінні Університету Св. Володимира, на нашу думку, свідчать про високий рівень довіри попечителя до літнього та досвідченого педагога Максима Берлінського і значні надії, які фон-Брадке покладав на професійну сумлінність та досвід Берлінського, і які останній, вочевидь, виправдав.

Після закінчення головування Максима Федоровича Берлінського в правлінні Університету Св. Володимира його служба йшла до завершення. Записи в щоденнику Берлінського, датовані 28 і 31 серпня 1834 р. ("у ректора там Брадке, он мне много об отставке", "по записке у Брадке поздо об отставке" [14, с. 249]), свідчать про те, що Брадке часто розмовляв з Берлінським про його відставку і готував останнього до цього. Водночас він потурбувався про те, щоб заслуги педагога були належним чином оцінені, в першу чергу у вигляді достойної пенсії.

Вихід статського радника Берлінського на заслужений відпочинок відбувся 30 жовтня 1834 р., коли педагогу виповнилося 70 років. Нагородою за його старання 45-річну працю на педагогічній ниві стала пенсія розміром 2280 руб. асигнаціями [20]. А за сумлінну роботу в правлінні Університету Св. Володимира педагог отримав подяку від Дирекції училищ Київської губернії, яку було занесено до його формулярного списку [6, арк. 1-2].

Після відходу від університетських справ Максим Федорович не поривав зв'язків з Київським університетом, підтримував контакти з університетськими викладачами, зокрема в щоденнику, який він вів до 1845 р., часто можна зустріти формулювання "университетские", яке Берлінський використовував, коли писав про свою участь в зустрічах та спілкуванні в колі університетських викладачів [14, с. 248, 249].

Максим Федорович неодноразово навідувався до університету, що знову ж таки підтверджують цитати з його щоденника. Наприклад, записи, датовані 15 липня 1838 р. ("Я в университете на акт..." [14, с. 234]) та 15 липня 1839 р. ("В университете акт" [14, с. 235]), є свідченням того, що Берлінський був присутній на урочистостях, присвячених річниці відкриття університету. Згадки про університетські урочистості трапляються в його щоденнику досить часто. Останнє повідомлення Берлінського про візит до університету датується 27 серпня 1844 р. (запис "Я в университете" [14, с. 238]).

Дружні відносини склалися у Максима Федоровича з першим ректором Михайлом Максимовичем [15]. Крім службових контактів їх об'єднував науковий інтерес, що виник на ґрунті зацікавлень історичними дослідженнями. Свідченням цього є листування двох вчених, обмін науковою періодикою, інколи – відвідини. Період найбільш інтенсивного спілкування Берлінського з Максимовичем припадає на 1834-1838 рр., що доводять листи, які зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки імені В.І. Вернадського [9] та записи у щоденнику Максима Федоровича Берлінського [14]. Реко-

нструкція взаємин М. Берлинського та М. Максимовича на основі аналізу матеріалів епістолярної спадщини вже була предметом дослідження у відповідній публікації одного із авторів цієї статті [15].

Останні роки свого життя престарілий Максим Федорович Берлинський доживав у колі родини. Помер він у січні 1848 р. на 84-му році життя. Після смерті Берлинського Михайло Максимович написав про свого старшого колегу/товариша: "...смиранный труженик науки жил уединенно в своем дому возле того места, где был некогда Кловский монастырь... Там Берлинский в последние годы жизни, сам был, можно сказать, живою древностью Киева" [13, с. 40]. З цих слів можемо відтворити в уяві останні роки життя людини, яка 180 років тому була в числі тих, хто закладав перші цеглини у фундамент Київського університету.

Список використаних джерел

1. Владимирский-Буданов М.Ф. История Императорского Университета Св. Владимира / по поручению Совета Ун-та Св. Владимира. Т. 1. Университет Св. Владимира в царствование Императора Николая Павловича. – К.: Тип. Им. ун-та Св. Владимира, 1884. – 674 [43] с.
2. Державний архів м. Києва, ф. 16, оп. 370, спр. 9.
3. Тамо само, ф. 16, оп. 370, спр. 80.
4. Тамо само, ф. 16, оп. 465, спр. 1967.
5. Тамо само, ф. 108, оп. 1, спр. 1.
6. Тамо само, ф. 108, оп. 3, спр. 53.
7. Енциклопедія Київського національного університету імені Тараса Шевченка [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://eu.univ.kiev.ua>
8. З іменем Святого Володимира: У 2 кн. – Кн. 1. / Упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський – К.: Заповіт, 1994. – 398 с.
9. Інститут рукопису НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. III, спр. 5117-5120. (Листи М. Берлинського до М. Максимовича).
10. Тамо само, ф. 175, спр. 1047.

А. Гончаров, канд. ист. наук, доц.,
А. Петровский, студ. магистратуры
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

М.Ф. БЕРЛИНСКИЙ И КИЕВСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

В статье выясняется роль известного педагога и исследователя истории города Киева М.Ф. Берлинского в организации работы первоначального правления Императорского Университета Св. Владимира. Значительное внимание уделяется мероприятиям, которые осуществляло правление во главе с Максимом Берлинским в подготовке университета к его торжественному открытию.
Ключевые слова: М.Ф. Берлинский, Императорский университет Св. Владимира, университетское правление.

A. Goncharov, Ph. D. in History, Associate Prof.,
A. Petrovskiy, Master Stud.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

MAKSYM F. BERLYNSKYI AND KYIV UNIVERSITY

The article highlights the role of famous educational specialist and explorer of the Kyiv's history Maksym F. Berlynskyi when organizing the first Board of St. Volodymyr Imperial University. Considerable attention is given to measures which the Board directed by M. Berlynskyi realized in preparation the University to the ceremonial opening.

Key words: M. Berlynskyi, St. Volodymyr Imperial University, university Board.

УДК 39:34.712/714-032.5(477.43/44) "19/20"

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського НАН України, Київ

В. Іванчишен, асп.

ІСТОРІЯ КАМЕНОТЕСНОГО ПРОМИСЛУ НА ПОДІЛЛІ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

В статті проаналізовано історіографію досліджень каменотесного промислу на Поділлі, охарактеризовано їх головні віхи та рівень наукової розробки галузі історії каменотесного промислу в даному регіоні.

Ключові слова: каменотесний промисел, історіографія, Поділля.

Постановка проблеми. Наукова розробка історії системи ремесел і промислів залишається актуальною в сучасній етнологічній науці України. В традиційній матеріальній культурі, поряд із основними, вагоме місце належить допоміжним заняттям селян, серед яких чільне місце посідає каменотесний промисел. Його особливістю є вузько регіональне поширення, пов'язане з наявністю,

11. Історія Київського університету: монографія / І.В. Верба, О.В. Вербовий, Т.Ю. Горбань та ін.; кер авт. кол. В.Ф. Колесник. – Київ: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2014. – 895 с.

12. Короткий В.А. Михайло Максимович та освітні практики на Правобережній Україні в першій половині XIX століття / В.А. Короткий, С.Г. Біленький / – К.: ВЦ "Київський університет", 1999. – 388 с.

13. Максимович М. А. Поминка о М. Ф. Берлинском // Временник Московского Общества истории и древностей. – 1850. – Книга V. – С. 39-40.

14. Москальов Д.В. Із щоденника київського історика Максима Берлинського / Д. В. Москальов // Архіви України. – 2014. – № 3 (291). – С. 205-250.

15. Петровський А.І. Взаємини Максима Берлинського та Михайла Максимовича (за матеріалами епістолярної спадщини) / А.І. Петровський // Києвознавчі читання: історичні та етнокультурні аспекти. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка та 250-річчю від дня народження Максима Берлинського (Київ, 27 березня 2014 р.) / Редкол.: О.П. Реєнт (голова), В.П. Капелюшний, О.П. Гончаров, Н.В. Терес. – К.: ПП "Фоліант", 2014. – С. 109-115.

16. Ректори Київського університету. 1834–2006 / В.В. Скопенко, В.А. Короткий, Т.В. Табенська та ін. – К.: Либідь, 2006. – 336 с.

17. Сборник постановлений по министерству народного просвещения : [В 3-х т.]. – 2-е изд. – СПб. : Тип. В. С. Балашева, 1875 – 1876. – В 4-х т. – Т. 2 : Царствование императора Николая I. 1825-1855 г.: Отделение 1-е : 1825-1839 г. – 1875. – 1576 стб.

18. Фон-Брадке Е. Автобиографические Записки сенатора Е.Ф. фон-Брадке // Русский архив: Историко-литературный сборник. – М.: Тип. В. Грачева и Ко, 1875. – Выпуски 1-4. – С. 269-306.

19. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф.707, оп. 1, спр. 2.

20. Тамо само, ф. 707, оп. 1, спр. 92.

21. Тамо само, ф. 707, оп. 1, спр. 589.

22. Тамо само, ф. 707, оп. 1, спр. 592.

23. Тамо само, ф. 707, оп. 87, спр. 5.

24. Шульгин В.Я. История университета Св. Владимира / сочинение Виталия Шульгина ординарного проф. ун-та Св. Владимира; [сост. Виктор Короткий]. – Репринтное изд. – Киев : Либидь, 2011. – 230, XXXVI с. : ил. – Вых. дан. ориг.: Санкт-Петербург : В типографии Рюмина, 1860.

Надійшла до редколегії 11.09.14